

RICHARD PRAŽAK

Cseh-magyar kulturális kapcsolatok 1945-ig

A KEZDETEKTŐL 1526-IG

A koraközépkori magyar állam megalapítása után, a 10-11. század fordulójától kezdve a cseh-magyar kulturális együttműködés folyamatos volt, jóllehet a két ország politikai kapcsolatait meglehetősen változékonyság jellemezte és nem hiányoztak ebből az olyan konfliktushelyzetek sem, mint 1278-ban, a sorsdöntő morvamezei csatában a magyarok segítségnyújtása a Habsburgoknak.

A koraközépkori csehországi és magyarországi kultúra sok tekintetben különbözött egymástól. Része volt ebben a közép-európai kereszténység arculatát döntő módon meghatározó nyugat-európai egyházi reformoknak, valamint annak, hogy Bizánc - a Német-Római Birodalom közép-európai terjeszkedésének ellensúlyaként - még mindig erős politikai és kulturális hatással rendelkezett. Köztudott, hogy a Kárpát-medencébe érkező magyarok alapján véve Nagymorávia és a pannóniai szlávok kulturális örökségét vették át. Az Adalbert kíséretében lévő cseheknek és lengyeleknek nem kis része volt a magyar egyház szervezetének kialakításában. Ebben döntő szerepet játszott a bencés rend; számos cseh, illetve Csehországból jött bencés tértítő működött Magyarországon, például Anastasius előbb břevnovi, majd pannonhalmi apát, esztergomi érsek, és Bonifác, egri püspök.

A második magyar szent király, László folytatta a 11. század végén István királynak azt a törekvését, hogy fönntartsa a római és a görög egyház egyensúlyát. István király Bizánc szövetségeseként harcolt a bogumilizmus ellen, amelyet a bolgárok terjesztettek el Magyarországon, mikor a Bizánctól elszenvedett vereségük után ide menekültek. László is azzal a céllal alapította a Dráva-Száva vidékén a zágrábi püspökséget, hogy harcoljon a bogumilizmus ellen, mely ekkor újra erősen terjedőben volt Magyarország déli vidékein, a püspökség élére a szlávok nyelvi rokonát, a latin szertartású cseh püspököt, Duchot állította. Az 1077-1083-ban László uralma alatt keletkezett nagyobbik István-legendát szerzőjeként is egy cseh bencés rendi szerzetest tartanak számon. E szerző pozitív viszonya a görög-keleti kereszténységhez nem zárja ki kötődését a visegrádi bazilita kolostorhoz, ahol az 1050-es évek végén menedéket találtak a sázavai barátok - élükön Vit apáttal, Szent Prokop unokaöccsével -, akiket Sptyihněv üzetett ki Sázavából.

Mindez megjelenik a cseh és magyar legendákban is, melyek tipológiai összehasonlítása szintén a rokon szellemi háttérről tanúskodik. Ha a 11-12. század fordulóján keletkezett István-legendákat összevetjük a korábban keletkezett Vencel-legendákkal, megállapíthatjuk, hogy a 10. századi Vencel-legendák a királylegendák első típusába tartoznak, melyek a szentéletű királyt ünneplik a korra jellemző askéta, szerzetesi szellemben. Ehhez a típushoz tartozik a később keletkezett nagyobbik István-legendát is. Szent István kisebb legendája és a Hartvik-legendát a 12. század elejéről azonban már a királylegendáknak az invesztitúra háborúk idején elterjedt második típusába sorolható, mely a harcos lovagkirályt dicsőíti. Az ebbe a csoportba tartozó legendák kezdeményének tekinthető a cseh Krisztián-legendát a híres kouřimi jelenet alapján, ahol a kouřimi fejedelem önként hódol be Vencelnek. Jaroslav Ludvíkovsky ennek ellenére a 10. század végére datálta a legendát.

Vencel, a tiszta fejedelem példaképe közel áll a 12. század eleji Imre-legendához, ahol Imre a szűzies életet tisztelő szent férfi alakjában jelenik meg. Ez a hagyomány Magyarországról terjedt Lengyelországba, majd innen Oroszországba, ahol a 13. század húszas éveiben bukkant föl az úgynevezett magyarországi Mózes legendája, mely Borisz és Gleb orosz legendáinak nyomán keletkezett. A magyar legendák hagyományából gyakran merített a cseh krónikaíró, Kosmas, akit állítólag Esztergomban szenteltek föl 1099-ben és

aki krónikájában jelentős figyelmet szentelt a cseh-magyar történelmi kapcsolatoknak. Érdekeségként megemlíthető, hogy Kosmas Liége-ben tanult, s innen terjedt el az úgynevezett lotharingiai reform a Cseh Korona országaiba és Magyarországra. A lotharingiai a korábbi cluny-i reformhoz hasonlóan Magyarországon Szent Adalbert hagyományához kötődik. Ezt a hagyományt a Hartvik-féle István-legenda és a kisebbik Gellért-legenda eleveníti föl, Kosmas krónikáját csak néhány évvel megelőzve.

A legrégebb magyarországi legendák és krónikák újabb vizsgálata minden bizonnyal további adalékokkal gazdagítaná a cseh-magyar kulturális és irodalmi kapcsolatokat. A közvetlen érintkezésnél fontosabb az a társadalmi és szellemi háttér, amelyben a két kora-feudális állam kifejlődött. Talán hasznos volna Oldřich Králik elméletét Magyarországra vonatkoztatva is megvizsgálni, mely szerint a 11-12. században a cseheknél, lengyeleknél és oroszoknál a legendák keletkezése megelőzte a krónikákét. Igaz, hogy Magyarországon a legrégebb, csak rekonstruálásból ismert gesták alapján véve egyidőben keletkeztek a legendákkal, sőt valamivel korábban, azonban a krónikairodalom csak később - a 12-13. század fordulóján -, az Anonymusnak tulajdonított első fennmaradt krónikával vette kezdetét.

A későbbi korokból a huszitizmus és a humanizmus kérdésköre emelkedik ki. A huszitizmus nyomán terjedt el Magyarországon a feudalizmus-ellenes forradalmi ideológia és ezzel egyidejűleg fordult a figyelem a nemzeti nyelv ápolására. Husz János magyarországi tanítványai között találjuk a prágai Károly Egyetemen az *első* magyar úgynevezett "huszita" biblia fordítóit. Feltehetően maga Husz is jártas volt valamelyest a magyar nyelvben, és mellékjeles helyesírási reformja ösztönzően hatott a magyar helyesírás fejlődésére. A korabeli magyar kódexek közül elsősorban a ferences kódexekben alkalmazták ezt a helyesírást, s így a huszita helyesírást ferences helyesírásnak nevezték Magyarországon. Érdekes - ahogy ezt a legújabb kutatások bemutatták -, hogy éppen a ferencesek voltak a Dózsa-felkelés forradalmi ideológiájának fő megalkotói és műveik a legélesebb társadalomkritikát képviselték a Mohács előtti Magyarországon.

A huszita mozgalom kulturális kezdeményezéseit, a nemzeti nyelv használatának és a szélesebb körű olvasóközönség létrehozásának igényét a humanizmus teljesítette ki Magyarországon. Magyarország mint a török ellen harcoló kereszténység védőbástyája fontos helyet kapott a 15-16. századi cseh humanista irodalomban. Ez a koncepció már Bohuslav Hasištejnský Lobkovinál is fellelhető, aki a magyarokat és cseheket két testvérnek nevezi, s akit döntő módon befolyásolt véleményében Hunyadi 1456-ban a török felett aratott belgrádi győzelme. Érdemes elgondolkoznunk azon, hogyan lett Podjebrád György a 15. század második felében a „kelyhesek királya”, Hunyadi Mátyásból pedig Európa legkeresztényibb uralkodója, holott száz évvel korábban ez a titulus IV. Károly cseh királyt illette meg. Erre Nagy Lajos balkáni hódítása adja meg a választ, melynek során magyarországi ferencesek kiküldésével a gyakorlatban kezdte megvalósítani a katolikus unió gondolatát, a nyugati hitvallás elterjesztését pravoszláv területeken. Az is tény, hogy a IV. Károly és Nagy Lajos, a husziták és Luxemburg Zsigmond, Podjebrád György és Hunyadi Mátyás közötti ellenségeskedésnek - ha jelentősen nem is bontotta meg a cseh-magyar kulturális együttműködést -, a politikai hatása mégiscsak negatív volt. Lehetővé tette ugyanis a Habsburgok hatalmának észrevétlen gyarapodását, mely 1526 után, a tragikus kimenetelű mohácsi csata után mindkét ország bekebelezéséhez vezetett.

Csehország és Magyarország művelődése történetében az első kulturális központok (kolostori és káptalani iskolák) és a kiemelkedő építészeti emlékek egyaránt a bencés rend tevékenységével hozhatóak kapcsolatba. (Például a 11. század eleji břevnovi Szent Margit bazilika, Szent Prokop román-gótikus bazilikája Třebíčben a 12-13. századból, Magyarországon pedig a 12. századi pécsi román székesegyház és a 11. század végén épült garamszentbenedeki és somogyvári bazilikák.) A bencések meghatározó szerepét a ciszterciáké követte, akik az úgynevezett korai burgund gótikát honosították meg

Magyarországon (a zsámbéki és jáki templom a 13. század közepétől), csehországi tevékenységük eredménye pedig a nagyszabású kolostoregyüttes Vyssí Brodiban, Zlatá Korunában a 13. század közepéről és Predklásteřiben, Tisnov közelében a 13. század második feléből. A késői gótika virágzását a 14. században a Szent Vitus katedrális monumentális építménye, Petr Parlér szobrai, illetve a 14-15. század fordulóján épített kassai Szent Erzsébet dóm bizonyítja. Megnyilvánult azonban más művészeti ágakban is, melyek közül kiemelkedik a kódexfestés művészete. Ennek egyik legszebb alkotása Magyarországon az 1351-1372-es évekből származó Magyar Anjou-legendárium. A kódexfestés művészete elsősorban az itáliai "szép könyv" művészetéhez kötődik, de kapcsolatban van a bizánci művészettel és cseh hatással is, mégpedig az 1340 körül keletkezett Velislav képes bibliájával. A IV. Vencel körüli miniátorok csoportja - az ő művük IV. Vencel Bécsben őrzött hatkötetes bibliája - szintén jelentősen hatott a magyarországi miniatúrafestés fejlődésére. (Például Nagyszombati Mihály misekönyve a budapesti Nemzeti Múzeum gyűjteményéből.)

A gótika korában a képzőművészeti hatások inkább Csehország felől hatottak Magyarországra irányába (Aquila János, aki a 14. század végén számos nyugat-magyarországi freskót készített, feltehetően Csehországban tanult), a reneszánsz korában a magyar hatások érvényesültek Csehországban. A prágai vár reneszánsz átépítése során a 15-16. század fordulóján Benedikt Rejt királyi építőmester a mátyáskori budai vár építkezésénél szerzett tapasztalatait hasznosította.

1526-TÓL A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉIG

A cseh-magyar kulturális kapcsolatok második szakaszának meghatározó vonása a Habsburg fennhatóság megerősödése volt, amely Csehországban a Fehér-hegyi vereség után (1620), Magyarországon pedig később, a Rákóczi-felkelés leverésével (1711) teljesedett ki. Az erősödő Habsburg-uralmat, mely fokozatosan a cseh és a magyar nemzeti értékek ellen fordult, nem szabad egyoldalúan értékelnünk. A Habsburgok uralma a feudális oligarchákkal és anarchiával szemben a feudális abszolutizmus, a nemességgel szemben pedig a városi-polgári elemek megerősödéséhez vezetett. Mindez a kultúrában is megnyilvánult; a 16. században mindenekelőtt a mélyebb nemzeti indíttatású polgári humanizmus elterjedésében és olyan reformációs irányzatok felvirágoztatásában, melyekhez lassanként a nemesség jelentős része is csatlakozott. A közép-európai térség reformációjának sajátossága - mindkét ország esetében - a nemzeti nyelvre és kultúrára való összpontosítás volt - Erasmus humanista elveinek szellemében. Csehországban ennek a huszitizmus készítette elő a talajt, Magyarországon pedig elsősorban a ferencesek ideológiája, mely sokat vett át a huszitizmus tanaiból. A magyarországi reformáció történetéből a csehek is kivették részüket; úttörőik közé tartoztak például Konrád Kordátus Hranic, Luther barátja és Mária magyar királynő gyóntatója, aki állítólag huszita családból származott. A Cseh Testvérek Szövetségének képviselője, az Uherský Brodból származó Petr Píšek 1564-ben lépett kapcsolatba a magyar kálvinizmus központjával, Debrecennel és annak vezető személyiségével, Méliusz Juhász Péterrel; levelezésük meggyőző bizonyítéka, miben tér el a Cseh Testvérek felfogása az ortodox kálvinizmustól.

A reformáció és a humanizmus az összehasonlító-filológiai stúdiumok iránti élénk érdeklődést indított el Közép-Európában és Magyarországon. Különösen Erasmus követői szorgalmazták a nemzeti nyelvű bibliakiadást, ami megtehető grammatikai és szótártani tanulmányokat is igényelt. E tekintetben párhuzamosan fejlődött a reformáció irodalma Csehországban és Magyarországon. Összehasonlításként álljon itt néhány adat: Csehországban 1533-ban jelent meg Optát, Gzel és Philomat Cseh nyelvtana, Újszövetségfordításukkal egyidőben. Sylvester János Grammatikája 1539-ből való, az Újszövetség teljes

magyar fordítása szintén az ő műve. A teljes magyar nyelvű bibliát Károlyi Gáspár adta ki 1590-ben, míg a cseh Králicei biblia az 1579-94 közötti években jelent meg.

Különösen fontos hely illeti meg Pesti Gábornak, a magyar reformáció jelentős képviselőjének szótárát (*Nomensex linquarum Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae*), mely először 1538-ban Bécsben jelent meg. Ez a szótár már a nyelvek kiválasztásával is kifejezésre juttatja, milyen nyelvi kultúrák hatottak leginkább a magyarországi kultúra fejlődésében a latin műveltség meghonosodásától kezdve az Anjouk korai humanista franciás kultúráján, valamint a cseh huszitizmus ösztönző hatásán át egészen az olasz humanizmusig és a német reformációig.

A cseh kultúra aranykora a 16. században egybeesik a magyar kultúra aranykorával; ez a század a magyar irodalom általános fellendülésének kora volt. Ekkor lépett színre az európai színvonalon álló magyar reneszánsz költő, Balassi Bálint. Jelentős fejlődésnek indult a humanista történetírás és más tudományágak is - a természettudomány, orvostudomány, sőt a műszaki tudományok kezdete is ide nyúlik vissza. Ennek a kulturális és tudományos fellendülésnek természetesen részesei voltak a magyarokon kívül a németek, horvátok és a szlovákok. A 16. század a humanista könyvtárak felvirágzásának időszaka volt (különösen híres volt például a nagyszombati születésű Zsámboki János udvari történetíró magánkönyvtára), továbbá a reformációs és humanista nyomdáké, melyek a mai Szlovákia területén, Erdélyben, Kelet és Nyugat-Magyarországon egyaránt létesültek. A kolozsvári Hofgreff nyomdában 1552-53-ban jelent meg a 17 dallamból álló első magyar hangjegyes énekgyűjtemény. Ebben az időszakban élte virágkorát a históriás ének, mely többnyire a törökellenes harcok témáját dolgozta föl.

A cseh-magyar szellemi kapcsolatok élénküléséhez járult hozzá a 16-17. században Rudolf udvarának manierista szelleme, ahol magyar politikusok és írók egész sora fordult meg. 1604-ben látogatott ide Szenci Molnár Albert, de itt működött a manierista irányultságú kora-barokk költő, Nyéki Vörös Mátyás is, valamint a „Deutsch-Ungar” Lackner Kristóf, a „béke arany korának” hirdetője, aki nem ismert el más háborút, csak amit a zsarnok uralkodó ellen viselnek. A Fehér-hegyi csata előestéjén látogatott el Prágába az első magyar nyelvű útleírás, az *Europica varietas* szerzője, Szepsi Csombor Márton, aki az 1616-18. évi közép- és nyugat-európai útján szerzett tapasztalatai alapján egyértelműen az új polgári berendezkedés híve lett.

Az erőszakosan rekatolizált Cseh Királyság és a vallásilag szabadabb Magyarország között a mélyebb kapcsolatok lehetőségét a Fehér-hegy utáni korszak sem szüntette meg. A kulturális értékek cseréje folyamatos volt, ami a cseh és magyar protestánsok gyakori érintkezésében is megmutatkozott. Erről tanúskodik, hogy cseh diákok tanultak, és cseh protestánsok vettek részt a magyarországi protestáns iskolák és az egyház életében. (Comeniuson kívül megemlíthetjük a magyar reformátusok neves cseh püspökét, Jan Valesiust a 18. század első feléből). Nevezetes még 11. Rákóczi Ferenc neuhausi és prágai tartózkodása az 1680-as és 90-es éveinek fordulóján, valamint a Habsburg-ellenes felkelés idején a cseh rendekhez intézett 1703. évi kiáltványa. Rákóczi foglalkoztatta a neves cseh barokk portréfestőt, Jan Kupeckyt is, akinek híres Rákóczi-portréja a Magyar Nemzeti Galériában található. Rákóczi éppen a neuhausi jezsuiták hatására - akiknek Kollonich érsek utasítására Habsburg-hű alattvalót kellett nevelniük az ifjú fejedelemből - vált Habsburg-ellenessé, minthogy akkoriban a pápa és a bécsi udvar közötti viszályban a neuhausi jezsuiták a pápa oldalán álltak.

Ebben az összefüggésben kell megemlékeznünk a korábban figyelmen kívül hagyott cseh-magyar katolikus kapcsolatokról. Magyar és szlovák diákok egész sora tanult a prágai és olomützi egyetemen, valamint cseh- és morvaországi gimnáziumokban. Külön fejezetet érdemelne Péternek, a nagyszombati egyetem alapítójának csehországi kapcsolatai. Pázmány valószínűleg a brünni jezsuita líceumban tanult és sok művét Prágában

adta ki, ahol 1616-ban szentelték püspökké. Később jelentős birtokot szerzett Morvaországban, többek között a vsetíni uradalmat.

A 17. század kezdetétől a barokk irodalom számos alkotását fordították le csehéből, illetve magyarból. A cseh katolikus irodalom magyar fordítói közül Tesseni Vencel emelkedik ki a század első felében. A magyar katolikus teológia képviselői közül Tarnóczi István és Illés András műveit fordították le cseh nyelvre a 18. század első felében. Még a Fehér-hegyi csata előtt jelent meg a kiváló teológus. Lépes Bálint vallásos elmélkedése és imádságoskönyve, 1620 után Nyéki Vörös Mátyás művei (például Dialógus 1623). a 17. század második felében pedig Nádasi János és Hevenesi Gábor számos latin írása. Hevenesi Gábor Kaprinai Jánossal együtt a történeti heurisztika megalapítójának számít Magyarországon. A budapesti Egyetemi Könyvtárban található terjedelmes kéziratos gyűjteményük számos forrást tartalmaz a cseh történelemhez és a 13-17. századi cseh-magyar kapcsolatokhoz. A cseh szellemi hagyományok magyarországi elterjesztéséhez hozzájárult a nagyszombati egyetem néhány professzora, például Kápi Gábor, a Károly Egyetem egykori professzora, IV. Károly tisztelője.

A zenekultúrában jelentős a cseh és morva-sziléziai egyházi énekek hatása a kor legismertebb magyarországi énekeskönyveire, például Tranoscius protestáns énekeskönyvében, a Cythara sanctorumban (1635-1636) és Szöllősi Benedek katolikus énekeskönyvében, a Cantus catholiciben (első kiadás 1655), utóbbi 297, énekének többsége cseh eredetű. Ez a két énekeskönyv is a protestáns és katolikus barokk lényegi rokonságáról tanúskodik, amire már Comeniusszal kapcsolatban figyelmeztetett F. X. Šalda és ezt a nézetet vallotta kutatók sora Tschizewskitől Skarkáig. Tranoscius és Szöllősi sokat merítettek a 17. század eleji olmützi iskola katolikus énekeskönyveiből (Jan Rozenplut ze Švarcenbuchu és Jiřík Hlohovský kancionáléjából), Szöllősi pedig Tranosciustól vett át sokat, énekeskönyvének csaknem hatodrésze evangélikus eredetű.

A szélesebb értelemben vett csehországi-magyarországi, illetve cseh-magyar kapcsolatok szempontjából külön figyelmet érdemel Bohuslav Balbín életműve, aki munkáiban (főleg az *Epitome historica rerum Bohemicarum* és a *Historia de ducibus ac regibus Bohemiae*) jelentős mértékben támaszkodott magyarországi humanisták, Forgách, Istvánffy, Dudith és Bonfini műveire. Gyakran szembehelyezkedett Bonfini egyoldalúan magyarofil álláspontjával. Balbín mindvégig tudatában volt a cseh és a magyar történelem szoros egymáshoz való kötődésének és nem csak olyan esetekben, ahol a történelmi események közvetlen összefüggésben voltak (mint például II. Přemysl Ottokár és Kun László harcai, Podjebrád György és Hunyadi Mátyás kora), hanem a tatárjárás és a kuruc felkelés időszakában is. Hogy mindezt jól tudta és ismerte, ahhoz nagyban hozzájárult Balbín magyarországi tartózkodása és csodálata a nagyobb vallásszabadság és a magyar katolicizmus hazafias vonása iránt.

Balbín kortársa, Jan Tomáš Pešina z Čechrodu is rámutatott írásaiban a magyar-cseh együttműködés fontosságára a török elleni harcban. *Mars Moravicus* című művében (1677) számos utalást találunk a magyar történelemre, például a Dózsa-felkelés figyelemreméltó elemzését, melynek kirobbanásához Pešina szerint nemcsak a nép nemesek iránti gyűlölete, hanem a „hatalmasságok által elkövetett jogtalanságok” is hozzájárultak. Jelentős még a Magyarország török elleni védelmében írott műve, az *Ucalegon Germaniae, Italiae, Poloniae, Hungaria flamma belli turcici ardens*, melyben megemlékezik a törökellenes harcok bajnokáról, Zrínyi Miklósról. A szigeti hős leszármazottja, a költő Zrínyi Miklós Pešina kortársa volt, nevelőanyja pedig Eva Popelová z Lobkovic, Batthyány gróf felesége. Pešina humanista-barokk ausztroszlavizmusa nem jelentett magyarellenességet, éppen ellenkezőleg: a törökellenes harcot a közép- és délkelet-európai nemzetek közös ügyének tartotta. Ennek kapcsán egy szláv-magyar együttműködés lehetőségéről álmodott, ami később

meg is valósult, mikor Sobieski János lengyel király 1683-ban a töröktől körülzárt Bécs segítségére sietett.

Magyar tematikára lehet következtetni a barokk kori „vásári” énekek körében és a barokk prózában is; különösen értékes Beckovsky Szent Ágnes-legendája, aki anyai ágon Árpád-házi leszármazott volt. Több ponton érinti a magyar történelmet Bedcovsky másik műve, a *Régvolt cseh események hírnöke (Poselkyně starých příběhu českých)*, melyben például Hunyadi 1456-os török felett aratott győzelméről olvashatunk terjedelmes leírást. A cseh barokk történetírás Magyarország iránti érdeklődésében fontos szerep jutott a török elleni közép-európai összefogásnak, valamint a cseh, magyar és lengyel állam közös keresztény hagyományainak, ami közös szentjeik, például Adalbert kultuszának barokk kori megújításában is megmutatkozott. A cseh és szlovák népköltészetben megint más dimenzióban jelenik meg a törökellenes harc gondolata, például az *Ének Szigetváráról (Píseň o Sihotl)* vagy az Eger ostromáról és az 1684-es esztergomi csatáról szóló énekek. A törökellenes harc problematikája itt már nemcsak a humanista és barokk egyházi történetírók szűkebb körét foglalkoztatja, de áthatja a cseh és szlovák népet is. Ez a tematika jelentős helyet kap a korabeli röpiratirodalomban és a már említett „vásári” énekekben is.

A 17. század eleji és a Fehér-hegy utáni korszak cseh-magyar kapcsolatait nem korlátozhatjuk csupán a Habsburg-ellenes rendi fölkelés vagy a cseh és magyar protestánsok kapcsolataira; hiszen vallási tekintet nélkül különböző társadalmi rétegek élénk kulturális kapcsolatairól beszélhetünk. Erdély már a 16. század második felétől politikai-kulturális központtá vált, a 17. században pedig a magyar nemesség Habsburg-ellenes harcának bázisa lett. Erdélyen keresztül jutottak el Magyarországra először a korai felvilágosodás tanai, a janzenizmus és karteziánizmus a 17-18. század fordulóján, a pietizmus a 18. század első felében. A korai felvilágosodás Magyarországon nagymértékben elősegítette a későbbi nemzeti újjászületési mozgalom előfeltételeinek megteremtését és jelentős szerepet játszott a magyarországi szlovákok, ukránok, szerbek és erdélyi románok életében. A korai felvilágosodás ideológiája Magyarországon széles körben a 18. század 40-es éveiben terjedt el. Ekkor a cseh-magyar kapcsolatokban bizonyos stagnálás következett be, de azután a felvilágosodás és a nemzeti újjászületés teljes érvényrejutása újra e kapcsolatok felvirágzásához vezetett.

A 18. SZÁZAD 60-AS ÉVEITŐL 1918-IG

Nem véletlen, hogy a felvilágosodás-kori kritikai történetírás cseh és magyar képviselői már e korszak kezdetén közös hangot találtak, nevezetesen a piarista Gelasius Dobner és a jezsuita Pray György, akik egyetértettek a reformációellenes vallási fanatizmus elítélésében.

Magyarországon és Csehországban már a francia forradalom előestéjén és főleg annak győzelme után egyre erősebben érvényesültek a felvilágosodástól áthatott, haladó demokratikus eszmék, melyek fokozatosan a cseh és magyar nemzeti újjászületés társadalmi mozgalmának részévé váltak. Josef Dobrovský, a cseh felvilágosodás legkiemelkedőbb egyénisége Kant gondolatát vallja a felvilágosodásról („Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen”), ami megfelelt a közép-európai kis népek nemzeti szabadságvágyának. Kazinczy Ferenc, a magyar jakobinus mozgalom résztvevője, a magyar nyelvújítási mozgalom vezére is kritikusan állt szemben a felvilágosult abszolutizmussal. Kazinczy, Jungmann és társaik cseh, illetve magyar nyelvújítási törekvései - amely a korábban kodifikált, de ekkor már megújításra szoruló irodalmi nyelven alapult -, meghaladták a szűkebb értelemben vett nyelvi és irodalmi programot. Tipológiai szempontból Kazinczy és Jungmann nyelvújítása ugyanabba a típusba tartozik és különbözik például a Bernolák-féle neológiai mozgalomtól vagy az úgynevezett erdélyi iskola

képviselőinek törekvéseitől. Utóbbinak a románok eredetéről alkotott dákorumán elmélete a román nyelvi-nemzeti program kiindulópontja lett.

A csehek, szlovákok, magyarok és románok nyelvújítási mozgalmának létrejöttében és fejlődésében az általános kulturális, tudományos és irodalmi tényezőkön kívül nagy szerepe volt a színháznak és a zenének is. A cseh és szlovák művészek magyarországi működése a 18-19. század fordulóján a nemzeti újjászületés cseh-magyar kapcsolatainak egyik legérdekesebb fejezetét alkotja.

A Habsburg Birodalom kis népeinek nemzeti kultúrájában a színházi és zenei élet területén mutatkozik meg legszembetűnőbben az újkori nemzeti kultúrák fejlődésének összetettsége és az egyes művészeti irányzatok fejlődésének ellentétessége. Az az út, amely a nemzeti újjászületés korában a monarchia egyes nemzeti területein az olasz operától, a francia komédiától és balettől a németnyelvű színházon át a nemzeti nyelvű színjátszásig vezetett, az itteni kultúrák polgárosodását és demokratizálódását tükrözi. Magyarországon is világosan nyomon követhető az a folyamat, melynek során a színházi és zenei élet eddigi központjai, az arisztokrata kastélyok helyett a városi színház, a német zenei intézmények, majd - a nemzeti törekvések teljes érvényrejutása után - a hazai nemzeti színházak lesznek meghatározó tényezők. A cseh művészek részvétele ebben a magyarországi folyamatban igen jelentős. Ezek a cseh művészek - jóllehet nagyjából a magyar arisztokraták nemzeti szempontból közönyösebb környezetében, német színtársulatoknál vagy elnémetesedett városi-egyházi körökben működtek -, mint egy másik, nemzeti nyelvét kereső kis nép fiai megtalálták az utat a hazai magyar társadalomhoz is. Különösen a II. József utáni időszakban fellendülő nemzeti mozgalom politikai és kulturális virágzása ébresztett bennük szimpátiát. Pavel Vranický 1790-ben, a magyar királyi korona Budára vitelének tiszteletére komponálta *A magyar nemzet öröme (Radost maďarského národa op.2)* című szimfóniáját. František Tost kantatájának szövegét (*Aufruf an Ungarn's edle Söhne*, 1796) Csokonai Vitéz Mihály, Josef Antonín Štěpán dalalt pedig Versegly Ferenc fordította magyarra.

A cseh zenészek legfőbb hozzájárulása a magyar nemzeti kultúrához az új magyar zenei stílus kialakításában való részvételük volt. Magyarországi működésük első szakaszára a verbunkos stílus jellemző, melynek elsőszámú képviselői közé tartozott a pozsony-megyei Bihari János és Lavotta János mellett a cseh Antonín Čermák, aki először dolgozott fel verbunkos dallamot kamarazenében. Ettől pedig már csak egy lépés a programszvit kialakulása. A verbunkos stílus kialakításában része volt még František Kramář-Krommer, Jan Křititei Vaňhal és Jiří Družický táncvariációinak és szonátaiknak is.

Híresek voltak a cseh és szlovák zenészeknek magyar költők (Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Csokonai) versei alapján készült kompozíciói a koraromantika új magyar dalstílusában. Megemlíthetjük itt a pozsonyi születésű Jan Spech életművét és a morvaországi Jakub Plachý *Dalok Kisfaludy és Berzsenyi urak munkáiból* című gyűjteményét 1820-ból. E dalok romantizáló zenei átirataival - a népi alkotómódszer fölfedezésével és a romantikus elemek gyakori alkalmazásával - erősen hatottak a további irodalmi fejlődésre. A romantikus kultúra kialakulásában jelentős szerepe volt a bécsi népi színjátszásnak és a mesei, történelmi elemekkel és mitológiai tárgyú motivált daljátéknak, melyek Magyarországon előbb német, majd magyar nyelvű színházi előadásokon kerültek színre.

A pesti és budai színházban tűntek fel például František Vincenc Tuček cseh zeneszerző alkotásai, aki felváltva működött Pest-Budán és a bécsi leopoldstadti színházban 1802-től 1821-ig, haláláig. Tuček operáinak és daljátékainak (singspiel) népi és mesei világa közvetett összekötő vonulatot alkot a népi-félnépi barokk kultúra és a romantika között. Tuček zenei meséinek erdei tündérei és manói rendszerint a szegények és elesettek emberi igazságát védik. Ezeknek a mesejátékoknak népi varázsa kezdetben még erősen hatott a romantikus drámára, a cseh irodalomban például Klicpera és Tyl drámai költeményeire.

A 18-19. század fordulójának Magyarországon a képzőművészek között is találunk cseheket és csehországi németeket. Ilyen volt például a Prága melletti Gbelből származó Erasmus Schrött, aki az elsők között irányította a magyar festők figyelmét a hazai táj szépségére és elsőként fedezte fel a tátrai táj festőiségét a képzőművészet számára. Rajzaiban ő örökítette meg először a tátrai tájat, melyet később Csontváry ábrázolt legkifejezőbben A *Nagy-Tarpatok völgye a Tátrában* című festményén. A neves cseh zenészcsalád sarja, a mérnök és geodéta František Vrabec - aki életének nagyobb részét Magyarországon töltötte -, magyar nemesek szolgálatában szerzett érdemeket magyarországi és erdélyi kastélyok belső díszítésével. Emellett festőként is kitűnt, olajfestményét Árpád egyik vezérééről, Szabolcsról a Szabolcs megyei Nagyálló városháza számára festette, 1783-ban. Vrabec után a szintén morvaországi Tomáš Klimeš jött Magyarországra, és Kazinczy meghívására egy ideig a híres felvilágosult mecénásnál, Ráday Gedeonnál működött, akinek portréját 1788-ban festette meg. A neves bécsi portréfestő, a Česka Lípa-i Josef Hickel is gyakran készített arcképet magyar nemesekről. Legismertebb portréját az erdélyi kancellárról, Teleki Sámuelről 1796-ban festette.

A nemzeti újjászületés kora a cseh-magyar kulturális kapcsolatok sokoldalú fejlődésének időszaka volt, mely a legkülönbözőbb szociális rétegeket érintette. A zenei és képzőművészeti kapcsolatokon kívül jelentős szerepe volt a tudományos kapcsolatoknak is. A csehországi hungarisztika és finnugrisztika megalapítója Josef Dobrovský volt, akinek művei nagy hatást gyakoroltak Gyarmathy Sámuelre, a finnugrisztika jeles magyar képviselőjére. Dobrovský a nemzetközi finnugor kutatásban az addigi egyoldalú lexikális etimologizálás helyett a szintaktikai és morfológiai összehasonlítás módszerét vezette be. Jelentős volt a cseh-magyar történettudományi kapcsolatok és a természettudomány területén is kialakult együttműködés. Külön figyelmet érdemel a duxi František Valdštejn gróf és a nagyírú magyar botanikus, Kitaibel Pál együttműködése, melynek legfőbb eredménye Magyarország növényvilágáról írott közös művük, a *Descriptio et icones plantarum rariorum Hungariae I-II.* (Wien, 1802-1805).

A cseh és magyar felvilágosodáskori történetírás által elindított tudományos együttműködést később František Palacký mélyítette el, aki szoros kapcsolatban állt magyar történészekkel, például a Magyar Tudományos Akadémia elnökével, Teleki Józseffel, akinek kezdeményezésére Palacký 1834-ben az Akadémia külföldi tagja lett. Palacký műve, *A cseh nemzet története (Dějiny národu L'eského)* - Riedl Szende, a prágai Károly Egyetem első magyar lektora szerint - inkább Közép-Európa történetének nevezhető, jelentős kitekintéssel a magyar történelemre. Magyar területen is nagy volt a visszhangja a híres csehországi *Királyudvari Kéziratnak*, Toldy Ferenc, a „magyar irodalom-történetírás atyja” már 1830-ban csodálattal írt róla, a 19. század második felében pedig kétszer is lefordították magyarra. Már 1848 előtt nagy tekintélye volt magyar tudományos körökben Palacký, valamint Dobrovský és Šafařík alapvető fontosságú munkáinak. Jan Evangelista Purkyně is megtanult magyarul, fiatalkorában még magyar irodalmi művek fordításával is próbálkozott.

A cseh kultúra haladó képviselői, a radikális demokrata Karel Sabina és Emanuel Arnold, valamint a liberális Josef Kajetán Tyl több alkalommal is kifejezték rokonszenvüket az 1848/49-es magyar forradalom iránt. A magyar forradalom hatása a cseh nép körében olyan erős volt, hogy a morvaországi hanák folklórban Kossuth alakja II. József fiaként, vagy éppenséggel a Szvatoplukkal azonosított Ječmínek király utódjaként jelenik meg.

A Bach-korszakban - amikor a nacionalizmus kissé háttérbe szorult - a magyar kultúra kedvező fogadtatásra talált Csehországban. Ebben a korszakban keletkeztek az első jelentős fordítások Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Jókai Mór, Eötvös József és mások műveiből. Rendkívüli érdemeket szerzett ezen a téren Jan Neruda, aki Vörösmarty *Szózatát* és Petőfi forradalmi verselt ismertette meg a csehekkel. 1871-ben a Národní listy december 1-i számában Neruda ezt írta Petőfiről verseinek első cseh nyelvű megjelenése alkalmából:

„...Petőfi az eszményi szabadság dalnoka volt - egy csak most erőre jutó nemzet dalnoka - hol érthetnék hát meg őt jobban, mint nálunk?”

Elsősorban a haladó polgári-demokratikus körök képviselői találták meg az utat a korszak forradalmi készületű magyar irodalmához. Karel Sabina 1849-ben azt kívánta, hogy a cseh nemzet „egy sodródó nyájból a szabadságért lelkesedő és áldozatot hozó néppé váljon”. A fogságból való hazatérése után - ahol *Feléledt sírok* című könyvének tanúsága szerint együtt szenvedett magyar forradalmárokkal -, 1859-ben a *Jasoň* című folyóiratban ismét megemlékezett a magyar irodalomról: „A magyarok irodalmi teljesítménye nem kerülte el a művelt világ elismerését; jóllehet ez az irodalom a hatalmas hársfának csak egy ágacskája, de erős, vasból való ág, a magyarok erőt, bátorítást merítenek belőle és hisznek nagyszerű jövőjében...”

Sabina sorai az irodalom társadalmi küldetésébe vetett hitéről tanúskodnak; ezt a küldetést a cseh irodalomban a „Május” (Máj) nemzedéke, elsősorban Sabina és Němcová képviselték, akiket sok szál fűzött a magyar irodalomhoz. Jan Neruda 1862-ben a következőt írta a *Hlas* augusztus 22-i számában: „Minden nagy politikai súllyal rendelkező nemzetnek nagy és gazdag az irodalma is; bátran állítom, hogy a kettő szorosan összefügg, a politikailag igen érett magyarság bizonyítja legszembetűnőbben e tétel igazságát...”

A Bach-korszakban fokozott érdeklődés mutatkozott meg Csehországban a magyar zene iránt. Jelentős visszhangja volt Liszt *Esztergomi miséjének*, mely 1856 szeptemberében a szerző betanításában és vezényletével került bemutatásra Prágában. Itt vált szorosabbá Liszt és Smetana barátsága, mely a cseh zeneszerző számára nagy és alkotó jelentőségű volt. Smetana Liszt ösztönzésére utazott el ez év novemberében Göteborgba. A magyar zene iránti érdeklődés olvasható ki a Meliš által szerkesztett *Dalibor* című zenei folyóirat első évfolyamaiból, ahol J. B. Vávra egy 1863-as cikkében azt javasolja, adják elő Erkel operáját, a *Hunyadi Lászlót* cseh színpadon. Az operát már 1847-ben bemutatta a magyar opera társulata Prágában, maga Karel Havlíček Borovský nyilatkozott róla elismeréssel a *Česká včela* lapjain. Vávra javaslata a *Daliborban* a következő szavakkal zárul: „Csehország és Magyarország történelmükben amúgyis rokonok, és ez a nagyszerű opera nagyban hozzájárulna a két nemzet kapcsolatainak további erősödéséhez.”

Az 1867-ben létrejött osztrák-magyar kiegyezés, jóllehet a csehek és magyarok közti politikai elhidegüléshez vezetett, nem akadályozta a kulturális kapcsolatokat. A két kultúra megerősödése az 1867 utáni időszakban törvényszerűen azok élénküléséhez vezetett. Már 1871-ben megjelent az első cseh nyelvű válogatás Petőfi verseiből Karel Túma és František Brábek tolmácsolásában. Petőfi kultusza később a cseh munkások körében is elterjedt; első arcképét „a proletárok költője” címmel egy ismeretlen művész (talán Josef Boleslav Pecka) rajzolta meg a *Budoucnost* című munkáslap 1877 novemberi számában. Jakub Arbes is forradalmi értékeket fedezett föl a magyar történelemben és kultúrában. *Véres küzdelmek* című művében megemlékezik az 1514-es Dózsa-felkelésről, mely szerinte Európa egyik legfigyelemreméltóbb szociális küzdelme volt, egyenesen a Párizsi Kommünhöz hasonlítja. Jakub Arbes 1884-ben az *Osvéta* című folyóirat lapjain tette közzé az egyik legjobb cseh Kossuth-életrajzot. Az egyre erősödő osztrákellenességgel párhuzamosan Kossuth népszerűsége cseh földön nőttön-nőtt, s a 20. sz. elején éri el csúcspontját. A kossuthi hagyomány követőikhez tartozott a neves cseh festő, Mikoláš Aleš, aki előszeretettel örökítette meg a magyar szabadságharc huszárait. Aleš Jókai Mórnak is nagy tisztelője volt.

A magyar irodalom legnevesebb képviselői Csehországban František Brábek és Gustav Narcis-Mayerhoffer voltak. Brábek és Vrchlicky együtt fordították Petőfi, Arany és Madách műveit. Madách *Tragédiájának* 1894-es bemutatója a prágai Nemzeti Színházban az egyik legviharosabb Habsburg-ellenes manifesztációra adott alkalmat; a Párizsi szín forradalmi jelenetei alatt a hallgatóság állva énekelte a *Marseillaise*-t. Gustav Narcis-Mayerhoffer élete és műve Jókai fordításával kapcsolódott össze elválaszthatatlanul; 1885 és 1928 között több

mint harminc regényét fordította le, melyek a két háború közti korszakban a prágai Borový kiadó gondozásában majd minden családhoz eljutottak.

1918 előtt azonban már a cseh kultúra is kezdett tért hódítani magyar területen. A Magyarországon kedvelt költők *közé* tartozott Josef Svatopluk Machar és Jaroslav Vrchlický, utóbbi költői életműve és fordítói munkássága elismeréseként a Petőfi és a Kisfaludy Társaság tiszteletbeli tagja lett. A budapesti Operaházban mindig sikerrel szerepeltek a cseh énekesek; a 19. század utolsó évtizedében az Operaház tagja volt például a tenorista František Broulík és a szopránénekesnő, Irma Reichová, az 1901/2. évadban pedig nagy sikert aratott itt Karel Burian, aki az Anyegin Lenszkijét magyar nyelven énekelte. Ennek az operának az előadására Antonín Dvořák is Pestre látogatott; s pesti tartózkodása alatt került közeli ismeretségbe Erkel Ferencsel, a magyar nemzeti opera megteremtőjével. 1893 őszén a lipcei karmester, Artur Nikisch mutatta be sikerrel Pesten többek között Smetana *Eladott menyasszonyát*. 1908 elején lépett fel a budapesti Operaházban a prágai Nemzeti Színház lírai tenorja, a kiváló Smetana-énekes, Otakar Mašák, aki Esztergomban született 1872-ben. Figyelemreméltó esemény volt Dvořák *Stabat materének* előadása 1908-ban, a budapesti Zeneakadémia fennállásának 40. évfordulója alkalmából. A háború előtti magyar zenei élet kiemelkedő koncertjei voltak a két kiváló cseh hegedűművész, František Ondříček és Jan Kubelík fellépései Budapesten, Debrecenben, Baján és más vidéki városokban. Kubelíkről még meg kell jegyeznünk, hogy Széll Kálmán miniszterelnök veje volt. A századfordulón többször adott koncertet Budapesten a Cseh kvartett (Hoffman, Suk, Nedbal, Wihan), az 1909-1910. évadban pedig két alkalommal is előadták Smetana *Daliborját* a budapesti Operában.

1867 és 1918 között a cseh-magyar kulturális kapcsolatok intenzitása csökkent azáltal, hogy a két nemzet az osztrák-magyar kiegyezés létrejöttével a barikád ellentétes oldalára került, s különösen a szlovák kérdés befolyásolta negatív módon a két ország viszonyát. A cseh kultúra a magyarosítás ellen küzdő szlovákok oldalára állt. Nerudának *A pesti kálvárián* (*Na pest'ské kalváril*) című verse, Josef Heyduk költeményei, Karel Kálal publicisztikája, valamint az a tény, hogy a cseh írók neves norvég társukkal, Björnsonnal együtt léptek föl Apponyi gróf kultuszminiszter magyarosítási törekvései ellen, a cseh-szlovák szellemi egység elmélyüléséről tanúskodott.

1918 ÉS 1945 KÖZÖTT

Az 1918-ban létrejött önálló csehszlovák állam, valamint a trianoni Magyarország között a meglévő súlyos politikai ellentétek miatt a cseh-magyar kulturális kapcsolatok feltételei csak igen lassan alakultak ki. A kulturális kapcsolatok terén a legfigyelemreméltóbb vállalkozást a *Cseh és szlovák költők antológiájának* kiadása jelentette Budapesten 1936-ban. A kötetet Anton Straka, a budapesti csehszlovák nagykövetség kulturális attaséja állította össze, miután a legnevesebb magyar költőket, többek között József Attilát, Illyés Gyulát, Szabó Lőrincet sikerült a cseh irodalom fordítása ügyének megnyernie. A válogatás legjelentősebb részét a modern cseh költészet alkotja Petr Bezručól Vilém Závadaig. Ebből József Attila fordította Bezruč és Wolker verseit, valamint a cseh népköltészet darabjait. 1937 decemberében, a költő öngyilkosságakor, a szárszói vasúti síneken találták meg a Wolker *Epitáfiumának* fordításához készített vázlatait. József Attilának része volt abban is, hogy Straka magyar fordításában megjelenhetett Halas *Anyókák* című kötete (1937).

A fasizmus befolyásának erősödése idején Gál István jeles folyóirata, az Apolló (Budapest, 1934-1940) vállalkozott a két kultúra haladó hagyományainak közvetítésére. Itt publikált Sárkány Oszkár irodalomtörténész, akinek neve elválaszthatatlan a cseh-magyar kulturális kapcsolatok tudományos művelésétől.

A cseh-szlovák-magyar kultúra közeledéséért sokat tettek a csehszlovákiai magyarok neves képviselői: Sziklay Ferenc, Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Szalatnai Rezső, Kovács Endre és mások. A csehszlovákiai magyar kulturális és politikai életben az egyik legkiemelkedőbb eseményt az itteni magyar fiatalok haladó mozgalmának, a Sarlónak 1931-es pozsonyi kongresszusa jelentette. Nemzetiségi szempontból toleráns állásponttal más szlovákiai magyar körökben is találkozunk, például a keresztény orientációjú polgárok körében, akiknek érdekeit a gróf Esterházy János vezette Országos Keresztényszocialista Párt képviselte.

A csehszlovákiai magyar demokrata körök pozitívan értékelték az első köztársaság polgári-demokratikus berendezkedését, melyet haladóbbnak tartottak a Horthy-rezsimnél. Ezt az álláspontot vallotta a magyar kultúra számos képviselője is, ezt bizonyította Móricz Zsigmond 1930-as és a Szép Szó körének 1937-es csehszlovákiai látogatása. Móricz csehszlovák barátainak mondott jelképes pohárköszöntőjében az „idegenség tengerét” kívánta eltávolítani, mely a két népet elválasztja. A magyar író prágai szereplése a kor cseh-magyar irodalmi kapcsolatainak nevezetes eseményévé lett. Hamarosan, 1936-ban, megjelent Prágában. *Légy jó mindhalálig* című regénye cseh nyelven. A Prágában Móricz által népszerűsített Ady Endre verseiből az 1930-as években két válogatás jelent meg csehül (az elsőt Bohumil Miller fordította 1932-ben, a másodikat Mirek Elpl 1935-ben). Kiemelkedő kulturális esemény volt a Szép Szó már említett prágai útja 1937 októberében, melynek során magyar írók Vladislav Vančurával, Josef Horával, Marie Majerovával, Vilém Zavadával találkoztak és fölvtették a kapcsolatot a csehszlovákiai magyar kulturális szervezetekkel is.

A csehszlovákiai magyar értelmiség számára a haladó magyar kultúrával való kapcsolat létszükséglet volt, s kulturális kötődésük az anyaországhoz többnyire mentes volt mindenfajta nacionalista színezettől. Ennek bizonyítéka a Szép Szó delegációjának köszöntője, mely a morvaországi Ostravában kiadott Magyar Nap című lapban jelent meg: „Ha a magyar kultúra, irodalom s művészet odaát európai rangú értékeket termel ki magából, az nekünk is büszkeségnél többet jelent: gazdagodást, szegényes kisebbségi javainkban való biztos erőgyarapodást! De jaj, ha az értelem, a szabadság, az emberi jogok egyszer csak odaát örökre béklyóba verődnek, akkor a varázs megtörik!„

A csehszlovákiai progresszióval való összetartozás tudatát az ottani magyarok mindenekelőtt a cseh irodalom tolmácsolásával erősítették. Különösen kedvelt volt körükben Karei Čapek, akinek *A zsvány (Loupežník)* című művét 1922-ben a kassai Sziklay Ferenc fordította magyarra. Čapek többi művét (*Hordubal, Povětron - Meteor, Obyčejný život - Egyszerű élet, Válka s mloky - Harc a szalamandrakkal, Bílá nemoc - Fehér kór,* stb.) a pozsonyi Práger kiadó adta ki magyar nyelven, s az ő gondozásában jelent meg Olbracht két regénye, a *Nikola Suhaj, a betyár (Nikola Šuhaj Loupežník)* és az *Átokvölgye (Golet v údolí)*, valamint Vančura regénye, a *Szökés Budára (Útěk do Budína)* és Egon Ervin Kisch riportjai. A háború után Magyarországon oly népszerű Švejk 1930-1932-ben jelent meg először magyarul Párizsban. A cseh irodalom magyar tolmácsolásának egyik legkiemelkedőbb vállalkozása a két háború közötti időben a *Szlovenszkói Magyar Írók Antológiájának* Szalatnai Rezső által összeállított III. kötete (Nyitra, 1937), mely a cseh irodalom legnagyobbjaitól közöl írásokat (Mácha, Neruda, Vrchlický, Machar, Sova, Březina, Jirásek, Dyk, Šrámek, Toman, Hora, Čapek, Durych, Vančura, Wolker, Seifert, Halas stb). Mindebből kitűnik, hogy a cseh irodalom majd minden alkotása szlovákiai magyar írók jóvoltából jelent meg magyarul, ami érthető is, hisz a Horthy-Magyarországon nemigen kapott teret a cseh irodalom. Annál jobb volt a magyar irodalom helyzete Csehszlovákiában. Adyn és Móriczon kívül megjelentek Szabó Dezső, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc regényei, valamint olyan divatos szerzők művei, mint Köröndi Ferenc, Földes Jolán vagy Márai Sándor és mindenekelőtt a bevált klasszikus, Jókai.

A zene és a képzőművészet területén kevésbé volt intenzív az értékek cseréje, jóllehet Csehszlovákiában nem hiányzott az érdeklődés Bartók és Kodály művei és a magyar

képzőművészeti avantgárd iránt, és lassan Magyarországon is kezdett szélesebb körben ismertté válni a cseh klasszikusok, Smetana és Dvořák zenéje. Jelentős sikere volt a budapesti filharmonikusok háború előtti csehszlovákiai vendégszereplésének, valamint Oskar Nedbal és a pozsonyi opera budapesti fellépésének *Az eladott menyasszony* és a *Rusalka* előadásával. A két háború között kevésbé hatott Magyarországon a cseh és szlovák festészet és szobrászat, a szlovákiai magyar folyóirat, a Fórum azonban állandó figyelmet szentelt neki; elsősorban Szalatnai Rezső és Brogyányi Kálmán 1931-1936 között írott cikkeiben. Brogyányi monográfiája, a *Festőművészet Szlovénzskón* (Kassa, 1931) magába foglalta a kortárs szlovákiai magyar művészeket is, akik kulturális tevékenységének központja a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi és Művészeti Társaság szekciói voltak.

A két háború közötti időszak kölcsönös kulturális és művészeti érdeklődését értékelve azt látjuk, hogy Csehszlovákiában a lehető legnagyobb érdeklődést keltette a modern magyar zene (Bartók, Kodály), a képzőművészeti avantgárd (Kassák, Moholy-Nagy) és az új magyar irodalom, a Nyugat köre (Ady, Móricz, Kosztolányi). Magyarországon ezzel szemben sokkal gyengébb az érdeklődés a cseh kultúra iránt. A két kultúra közti hidat elsősorban a csehszlovákiai magyarok jelentették, az ő közvetítésükkel jutott el Magyarországra a kortárs cseh irodalom számos alkotása, amiben nagy szerep jutott Prager Jenő pozsonyi magyar könyvkiadójának. A magyarázat a Trianon utáni nacionalizmus engesztelhetetlenségében rejlik. A hivatalos magyar politika szemében a csehek Szlovákia „elrablóí” voltak, ezért a velük való kapcsolatot Horthy Magyarországa csaknem hazaárulásnak tekintette, amint ezt Móricz Zsigmond példája is mutatta, aki csehszlovákiai útja után éles támadások keresztüzébe került. Annál jobban keli értékelnünk az olyan bátor kiállást a cseh kultúra ügyéért, amit a népi írók vezető képviselője, Németh László, a magyar realizmus nagy mestere, Móricz Zsigmond és az Apolló folyóirat köre, valamint annak munkatársa, a cseh-magyar kapcsolatok kiváló ismerője, Sárkány Oszkár tanúsítottak. Sárkányt meggyőződése miatt munkaszolgálatosként a keleti frontra hurcolták, s koncentrációs táborban végezte a már említett Anton Straka is, akinek Ady háborús verseiből készített fordításgyűjteménye befejezetlenül maradt kéziratban.

Tanulmányom végén két fontos vallomásra szeretnék hivatkozni. Az egyik, Karel Čapek nyilatkozata a Népszavának 1936-ban, budapesti tartózkodásakor. A feltett kérdésre - hogyan lehetne legyőzni a csehek és magyarok közötti kölcsönös nemzeti gyűlölséget - így válaszolt: „Csak azt gyűlölhetem, amit nem ismerek!

Ha én megismerem a magyar lelket kulturális alkotásaival - egy Petőfit, egy Kosztolányit - akkor már nincs gyűlölet, csak megértés és szeretet.” Magyar részről pedig Németh László vallomását idézzük föl, aki már a 30-as évektől kezdve foglalkozott a cseh irodalommal. Jirášek történelmi regényeinek fordítója és a máig sikerrel játszott Husz János szerzője a cseh kultúra egyik leghívebb tolmácsolója volt Magyarországon. *Az én cseh utam* című, 1959-ben írott tanulmányában a cseh irodalomhoz fűződő háború előtti kapcsolatát eleveníti föl, idézzük ebből befejezésül a csehekről és magyarokról szóló figyelemreméltó, szép gondolatát: „A két nép erényei és hiányai nyilván kiegészítik egymást. Nálunk több a nyugtalanító (gyakran el is torzuló) zsenialitás, ott megbízhatóbb a műveltség, konokabb a szenvedély, kitartóbb a munka. Ha ezt a két népet valami szerencsés anyagcsere kapcsolhatná egybe!”

* A tanulmány a *Typologie a přehled česko-madarských kulturních vztahů před rokem 1945* címmel a *Československo-madarské vztahy v hudbe* című kötetben (Ostrava, 1982) jelent meg.

Irodalom

- Angyal Endre: *Cseh-magyar, szlovák-magyar kapcsolatok a barokk korában*, in: *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965. 93-117.1.
- Arató Endre: *A Szép Szó csehszlovákiai útja*, uo. 451-492. I.
- Balázs János: *Magyar deákság* Budapest 1980.
- Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*, Budapest 1978.
- Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*, Budapest 1977.
- Györffy György: *István király és műve*, Budapest 1977.
- Humanizmus a reneszancia na Slovensku v 15. a 16. storočí*, Bratislava 1967.
- Kardos Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*, Budapest 1955.
- Kindlová, Hana: *Anton Straka*, in: *Tanulmányok...* id. m. 421-438. I.
- Klaniczay Tibor: *Reneszánsz és barokk*, Budapest 1976.
- Uő: *Hagyományok ébresztése*, Budapest 1976.
- Uő: *Pallas magyar ivadékai*, Budapest 1985.
- Kovács József: *Lackner Kristóf és kora 1571-1631*, Sopron 1972.
- Kovács Sándor: *Eszmetörténeti hatások a magyar irodalom első századaiban, A kezdetektől az utolsó pogányfelkelésig, Középkori kútfőink kritikus kérdései II. köt.* Budapest 1982.
- Krejčí, Karel: *Epizódok a XIX. század 60-as éveinek cseh-magyar kapcsolataiból*, Filológiai Közlöny 1957. 1. 33-52. I.
- Machatka, Oswald: *České země a povstání Frantška II. Rákócziho v Uhrách*, Časopis Matice moravské 1955. 2. sz.
- Macurek, Josef: *České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození*, in: *Josef Dobrovský 1753-1953*, Praha 1953.
- Mezey László: *Deákság és Európa*, Budapest 1979.
- Művészet Magyarországon 1780-1830*. Budapest 1980.
- Németh László: *Megmentett gondolatok* (Németh László munkái), Budapest 1975.
- Poucha, Pavel: *Avarská problematika*, Studia Balcanica-Bohemoslovaca I. Brno 1970. 59-67.
- Pražák, Richard: *Palacký a Maďaři před rokem 1848*, Časopis Matice moravské 1958, 1-2. sz.
- Uő: *A magyar és a cseh irodalom 1848-1867 között*, In: *Tanulmányok*. I. id. m. 213-238. I.
- Uő: *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*, Brno 1967.
- Uő: *Neologické hnutí a předpoklady tzv. národního obrození u Čechu, Shváku a Maďaru z hlediska vývoje jejich vzájemných vztahu*, in: *Otázky dějin střední a východní Evropy*, I. Brno 1971.
- Uő: *K typologické charakteristice národního obrození ve střední a jihovýchodní Evropě*, in: *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistu Záhřebu*, Praha 1978. 229-234. I.
- Uő: *Zur Typologie der tschechischen und slowakischen neologischen Bewegung im Vergleich zu der Entwicklung bei den Magyaren und Rumänen*, in: *Aufklärung und Nationen im Osten Europas*, Budapest 1983. 373-395. I.
- Uő: *Raně osvícenské myšlenkové předpoklady národního obrození ve východní části střední Evropy se zřetelem k Ukrajině*, Československá slavistika 1983. Praha 1983. 179-188.1.
- Uő: *The Legends of King Stephen*, Hungarian Studies 1. Budapest 1985. 2. sz. 163-177.1.
- Uő (szerk.): *Legendy a kroniky koruny uherské*, Praha 1988.
- Rákos Péter: *Adalék Az Ember tragédiája csehországi visszhangjához*, Irodalomtörténet, 1956. 3. sz. 322-336. I.
- Sárkány Oszkár: *Válogatott tanulmányai* Budapest 1974.
- A Sarló jegyében*, Bratislava 1932.
- Slovník spisovatelů Maďarska*, Praha 1971.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

Szepsi Csombor Márton: *Europica varietas*, Budapest 1979. (Kiadta és az előszót írta Kovács Sándor Iván).

Szörényi László: *Rákóczi csehországi tanulóévei*, in: *Rákóczi-tanulmányok*, Budapest 1980. 291-315. I.

Szücs Jenő: *Nemzet és történelem*, Budapest 1974.